

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Några nyligen uppdagade runstenar

Jansson, Sven B. F.

Fornvännen 330-344

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1950_330

Ingår i: samlar.aa.se

NÅGRA NYLIGEN UPPDAGADE RUNSTENAR

Av Sven B. F. Jansson

I slutet av september 1950 uttogs ur Tensta kyrkomur en runsten, vars inskrift hittills endast delvis har varit bekant för forskningen.

Stenens plats var känd redan på 1600-talet. Den äldsta uppgiften om den finnes i Johannes Bureus' kladdbok Fa 6 (K.B.), i vilken Caspar Cohl i början av 1600-talet antecknar, att en runsten ligger »J Tenstadh koredörr». Stenen finnes också nämnd och behandlad i andra handskrifter av stormaktstidens runforskare, t. ex. i Peringskiölds Monumenta 2, där en blyerts-anteckning över träsnittet av den delvis blottade stenen anger platsen vara »i Chordörs Tryskelen på södra sidan». O. Celsius besökte Tensta kyrka »d. 26 Mart 1727» och kunde då läsa ungefär lika mycket av inskriften som de tidigare granskarna, vilket framgår av hans anteckningsbok Fm 60: 1 (K.B.), s. 395.

I Bautil har runstenen upptagits som nr 501 och i Liljegrens Run-Urkunder (1833) har den nr 234. Dybeck lämnar i Sveriges runurkunder 1 följande upplysning under nr 227: »Ligger till tröskel, är till största delen öfvermurad och kan svårligen uttagas.»

Vid runinskriftsinventeringen 1942 antecknade jag: »Runstenen ligger i markytan under tröskeln till sakristian på kyrkans södra sida. Den ristade sidan ligger uppåt, och endast en del av stenens vänstra kant är synlig.» Vid mitt besök stack endast 25 cm av ristningsytan fram ur muren, vilket möjliggjorde en läsning av inskriftens vänstra del. Man kunde då också se, att stenen hade brustit. Jag föreslog, att runstenen skulle tagas ut ur muren, lagas och resas på gräsplanen 7 m

Fig. 1. Runstenen vid Tensta kyrka. Ivar Anderson foto. — The Rune-stone at Tensta Church.

öster om vapenhusets östra vägg, med ristningsytan åt söder. Detta arbete utfördes genom Riksantikvarieämbetets försorg (R. Wibeck) i slutet av september 1950. Det visade sig, att stenen bestod av två större delar; dessutom hade ett mindre stycke av toppen lossnat.

Stenarten är ljusröd granit. Höjd över marken 2,01 m, största bredd 1,12 m. Ristningen är i stort sett väl bevarad; endast ett stycke upptill till vänster har slagits bort, varigenom en del av toppornamentet har förlorats. Dessutom har den stora brottsprickan skadat en runa (7r) nedtill t. v.

Inskrift:

porbiarn | auk | þorstain | uk | styrbiarn | litu raisa stain | eftiR |
 5 10 15 20 25 30 35 40 45

þorfast | faþur sin ybir risti
 50 55 60 65 70

»Torbjörn och Torsten och Styrbjörn läto resa stenen efter Torfast, sin fader. Öpir ristade.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill t. v. utan skiljetecken. I 2 o äro bistavarna korta t. v. om huvudstaven. 7 r har förlorat bistaven i den stora brottsprickan. I 8 n är bistaven kort t. v. om huvudstaven, medan det motsatta är fallet med 9 a. 11 k har förlorat nedersta delen av huvudstaven i en flagring. 13 o har samma utseende som 2 o. 22 s har förlorat ett stycke av översta leden genom flagring. 24 y är tydligt stunget. Avståndet mellan 28 a och 29 r är större än det i denna inskrift normala avståndet mellan runorna. Detta beror på att ristningsytan här är ojämn och därför har varit otjänlig att rista. Toppartiet, med runföljden 29—43 och figuren ovan runbandet, är skrovligt. Efter 30 n finnes, t. h. om en skarp inbuktning i ristningsytan, en kort, avlång fördjupning med markerade kanter, som troligen är ett skiljetecken. Det står nära intill 31 l. 32 i är ej stunget. Efter 34 u finnas flera fördjupningar i ristningsytan. Ingen av dem förefaller att vara huggen. Även efter 39 a saknas skiljetecken. Däremot finnas skiljetecken efter 44 n, 49 R och 56 t. 45 e är tydligt stunget med ett kort tvärstreck. 47 t har skadats i toppen genom flagring. 51 o har bistavar endast t. h. om huvudstaven. Efter 61 r, 64 n och 68 r saknas skiljetecken. I runföljden 65—73, **ybir risti**, äro runorna vända. 70 i och 71 s ha förlorat korta stycken upptill genom en kantskada. Inskriften slutar utan skiljetecken.

Den nu framtagna runstenen är ett vackert exempel på Öpirs konst. Den gör på sin nuvarande plats ett ståtligt intryck.

Det är mycket beklagligt, att vi icke kunna veta var monumentet ursprungligen har varit rest. Stenen lades in som tröskelsten med ristningsytan uppåt »J Tenstadh koredörr» redan då detta parti av kyrkan byggdes, någon gång vid slutet av 1200-talet. Inskriften ger oss ingen upplysning om, var Torfast och hans söner ha bott.

Nammen Torfast, Torbjörn, Torsten och Styrbjörn ge ytterligare ett exempel på den namngivningsprincip, som kallas variation.

Av intresse är den figur, som spåras upptill på stenen. Den avviker från tidigare kända masker på runstenarna och gör måhända snarare intryck av en starkt stiliserad djurmask, ett lejon.

Också i Åkerby kyrka ha arbeten för runverkets räkning utförts. Det gällde där två sedan länge försvunna runstenar.

Den äldsta uppgift, som jag känner, om runstenar i Åkerby kyrka finnes i Ransakningarna 1667—84: »Kyrckian 2 stn stehnar inmuhrade och påskrefne.» En utförligare och som det skulle visa sig fullt korrekt beskrivning av stenarnas läge i kyrkomuren lämnar Johannes Peringskiöld i Monumenta 2. Peringskiöld skriver: »I Kyrkiemuren finnes twenne gamla Runestener, doch begge till skriften ofullkomlige . . . Den ena är wid kyrkians anläggning i östra hörnet på gafwelwäggen blefwen inmurader, och då genom ofwulige Menniskors handlinger nogot afstötter, så att man nu med svårighet kan läsa desse Runer, hwilka iag doch med flijjt igen uthletat hafwer . . . Den andra Runestenen finnes wid Wåkenhuset, i södre wäggen men till Skriften half betäcker af Wapnhus muren, som stöter emot gamla kyrkewäggen på södra sidan.»

Ännu på 1700-talet var åtminstone den ena av stenarna fortfarande delvis synlig, vilket framgår av en anteckning av O. Celsius¹ den 9/7 1726: »Åkerby i kyrkiomuren uthan till på Wästra sidan i hörnet wid Wapnhuset. Halfwa stenen wid pass är inbygd och betäckt af Waknhus muren.» Senare ha de båda stenarna överbepats och fallit i glömska. Betecknande äro de ord, varmed Kyrkoinventarium år 1829 avslutas: »Någre gamla skrefne Handlingar, äro icke att här tillgå, äfvensom . . . rundstenar icke här finnas, hvarjämte kyrkogården saknar grafvårdar och för öfrigt allt som angår fornlämningar.»

I en skrivelse (31/8 1949) till Riksantikvarien föreslog jag, att kyrkomuren skulle undersökas på ställen, där stenarna borde finnas, och i september 1949 återfunnos båda stenarna. Den ena

¹ I hans anteckningsbok Fm 60: 2, s. 129.

Fig. 3. Ur Åkerby kyrka uttagen runsten. N. Lagergren foto. — Runestone, removed from one of the walls of Åkerby Church.

Inskriftens första namn, **utalfriþR**, torde återge ett hittills icke belagt namn *Oðalfriðr*. Faderns namn, *Styrr*, har varit ett i Sverige mycket ovanligt namn. Endast ytterligare ett säkert belägg är mig bekant från runinskrifterna, nämligen på Kölaby-stenen i Västergötland (Vg 179).

Det kanske mest anmärkningsvärda med denna inskrift är emellertid, att vi här möta en hittills okänd uppländsk runristare *Brandr*. (Mansnamnet *Brandr* förekommer i följande svenska runinskrifter: L 229 Lena k:a, L 235 Tensta k:a, L 1069 Högs k:a, L 1327 Hasle by, Västergötland, Ö1 28 Gårdby, samt slutligen på en i Bälinge k:a påträffad runsten; om den sistnämnda se S. B. F. Jansson, Ytterligare några nyfunna runin-

skrifter, Fornvännen 1943, s. 313 f.) E. Brate »rekonstruerar» i Svenska runristare (1925)² denna inskrift efter avbildningen i Bautil (B 494) och kommer till följande resultat, som bl. a. visar, hur svårt det är att rekonstruera: »**rtalfuiþR resti stena þessa stora æftr þorsten. Guð hælpí and þēra! R [is] ti r(ūnaR) Sigrøðr.** Brate får på detta sätt fram en runristare *Sigröd*, om vilken intet annat kan sägas med full visshet än att han aldrig har existerat.

Det kan knappast råda någon tvekan om, att *Brandr* har ristat också den andra, nu ur Åkerby kyrkmur framtagna runstenen. Detta framgår av runformer, ornamentik o. s. v. Eftersom inskriften på den av *Brandr* signerade stenen talar om »dessa stenar», ligger det nära till hands att tro, att uttrycket åsyftar de bägge runstenarna. Att så icke är förhållandet framgår emellertid tydligt, om man betraktar den andra Åkerbystenens inskrift; se nedan. Snarast torde innebörden i orden »dessa stenar» vara, att Odalfrid vid sidan av runstenen även har låtit resa en eller flera stenar ut *a n* inskrift. Var detta monument ursprungligen har stått veta vi icke; jfr nedan s. 339. Runstenen har i likhet med den andra Åkerbystenen lagts in i muren, då kyrkan byggdes omkring år 1300. I båda fallen murades stenarna in med ristningarna fullt synliga. Både vapenhus och sakristia, vilka kommo att dölja delar av ristningarna, tillbyggdes långt senare.

Den andra runstenen i Åkerby kyrka låg, som ovan har omtalats, i södra muren; se fig. 4.

Gråröd granit. Stenens hela höjd 2,20 m, höjd efter resandet 1,75 m, bredd 0,70 m. Ristningen är delvis grund.

Inskrift:

: **biurn : auk : : þurkil : þiR : ristu + kumbl : þisi : al : iRu : kipbi**
 5 10 15 20 25 30 35 40
 - : a :

»Björn och Torkel de reste alla dessa 'kummel' ...»

Till läsningen: Skiljetecknet, som i denna inskrift i regel består av två punkter, är före *l b* grunt men säkert. Bistaven i *5 n* är placerad lågt,

² S. 120.

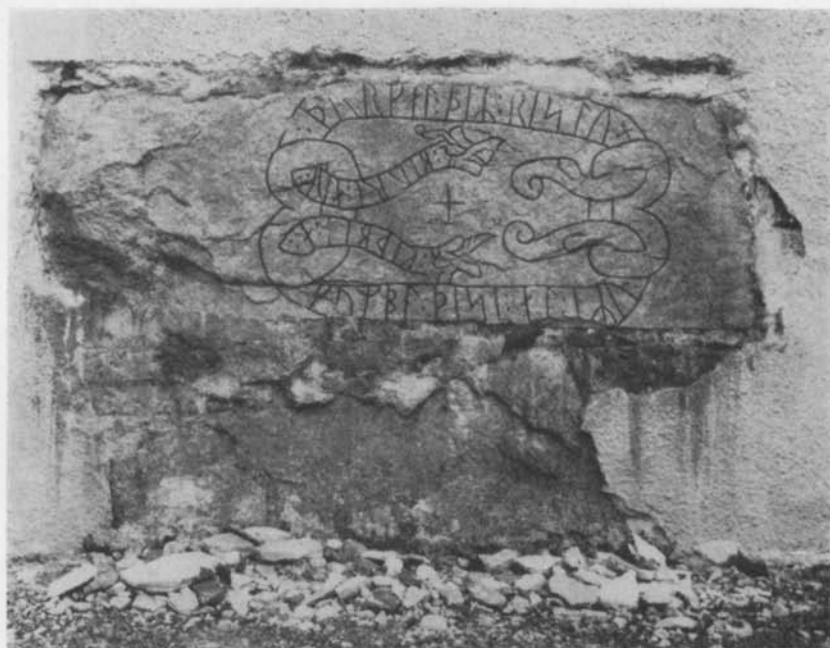

Fig. 4. Den andra av Åkerby-stenarna framknackad. N. Lagergren foto. — The other Åkerbystone in the wall, the plaster removed.

vilket beror på att ristningsytan har varit ojämn. Översta delen av bistaven i 7 u är skadad genom en flagring; i dess botten kunna huggningsspår skönjas. Skiljetecknet före 9 þ är grunt men förefaller säkert. 10 u har förlorat toppen; där den har funnits är ristningsytan bortslagen. 13 i är ej stunget, ej heller 16 i. Skiljetecknet efter 14 l är mycket grunt. 18 r har förlorat övre delen av huvudstav och bistav genom flagring. Av 21 t äro endast huvudstaven och högra bistaven bevarade; till vänster om toppen finnes en urgröpning, där vänstra bistaven har gått förlorad. Efter 22 u följer som skiljetecken ett kraftigt hugget kors. Därefter fortsätter inskriften, av sammanhanget att döma, nedtill i stensens högra kant. Man skulle naturligtvis ha väntat inskriftens omedelbara fortsättning vid det högra ormhuvudet. Före 23 k finnas några fördjupningar men inga säkra spår av skiljetecken. På motsvarande ställe i den vänstra slingan finnes skiljetecken. 24 u har förlorat nedre delen. 26 b har annan form än inskriftens två andra b-runor (1 b och 40 b); i 26 b utgå nämligen bistavarna från huvudstaven, medan de i de två andra fallen utgå från ramlinjerna. 29 i är ej stunget. Runföljden 32—36 : al : iRu : är fullkomligt säker. 33 l och 34 i ha förlorat korta

Fig. 5. Den andra Åkerby-stenen uttagen och rest. N. Lagergren foto.
— The other Åkerbystone, removed from the wall and erected.

stycken nedtill, genom att stenens kant här har slagits bort. Någon yttre ramlinje har emellertid ej huggits i stenens kanter. 37 k, 38 i och 41 i äro ej stungna. Runan 42 står på ett ojämnt ställe. Till vänster om huvudstaven synes en linje, som förefaller att vara vänstra delen av en n-bistav. 43 a är tydligt, likaså det följande skiljetecknet (fig. 5).

Inskriften i den vänstra ormen, runföljden 1—22, erbjuder inga svårigheter. De båda där förekommande mansnamnen, *Biorn* och *Porkell*, äro välkända, och konstruktionen är den normala. Däremot har det hittills icke lyckats mig att tolka hela inskriften i den högra ormen, runföljden 23—43. Det förefaller, som om ristaren icke har fortsatt sin inskrift vid det högra huvudet, som man skulle ha väntat, utan nedtill i stenens högra

kant. Det som i så fall blir inskriftens slut, **iru : kīþbi - : a :**, ger mig ännu ingen mening, och det skulle vara av stort värde, om någon annan skulle vilja framlägga något tolkningsförslag, innan inskriften publiceras i Upplands runinskrifter.

Uttrycket **risti + kumbl : þisi : al :**, *ræistu kumbl þessi all*, är anmärkningsvärt ur mer än en synpunkt.

Först kan framhållas, att ordet *kumbl*, n., hittills är mycket sparsamt belagt i de uppländska runinskrifterna. Innan Åkerbystenen frilades, var det intressanta ordet endast känt från följande fem³ runstenar inom det runstensrika landskapet: U 4 Björkö, Adelsö socken, U 585 Igelsta, Söderby-Karls socken, U 616 Tång, Västra Ryds socken, U 735 Långarnö, Villberga socken, samt i sammansättningen *brautaRkuml* (**brutaR** × **kuml**) U 323 Sälna, Skånela socken. I Götaland och Danmark är ordet däremot vanligt, och det förekommer också i Sörmland (12 exempel).⁴

Uttrycket *ræisa kumbl* är ganska ovanligt. Det förekommer emellertid åtminstone på ytterligare sju runstenar, en småländsk (Sm 27), en östgötsk (Ög 94), en skånsk (D 271, Tullstorp), en bornholmsk (D 383), en jylländsk (D 133), en sörmländsk (Sö 173) och en uppländsk (U 735). Det i samband med *kumbl* vanliga verbet är *gærva*: *let gærva kumbl*, *gærði kumbl* o. s. v.⁵

Som ovan har framhållits, är också denna sten ristad av **Brand**.

Vad uttrycket »alla dessa 'kummel'» innebär, kunna vi ju icke veta. Icke heller kunna vi avgöra, var de ursprungligen

³ I planschbandet till O. Rudbecks *Atlantica* (1679) finnes ett träsnitt av en runsten, på vilken man bl. a. kan läsa **kiarua · kubl**. Stenen skall enligt Rudbeck finnas »widh ofuer grans kyrkia widh landzwegen». Belägget måste, då det endast härrör från *Atlantica*, betraktas som mycket osäkert och har av mig icke medräknats. Se vidare Wessén-Jansson, *Upplands runinskrifter* 3:1, s. 104 f.

⁴ Det bör anmärkas, att ordet *kumbl* aldrig har ristats i fast berghäll eller på ett flyttblock; detta hänger troligen bl. a. i hop med ordets innebörd. En rest sten, en stenkista o. d. kunde kallas *kumbl*, men icke ett naturens verk som ett flyttblock eller en berghäll.

⁵ En utförlig redogörelse för diskussionen om innebörden i »Runestene-nes kumbl» lämnar Karl Martin Nielsen i *Danske Studier* 1941, s. 33 ff.

Fig. 6. De båda Åkerby-stenarna på sin nuvarande plats. N. Lagergren foto. —
The Åkerbystones in the place where they are now situated.

ha varit belägna. I närheten av Åkerby kyrka finnas flera platser att välja på. Man skulle kunna gissa på det stora gravfält, som ligger omkring 800 m SV om kyrkan, 500 m SV om Berga, omedelbart N och NÖ om den vackra gamla »Löpsbron» över Junkilsån. I närheten av detta gravfält, som omfattar ett 20-tal högar, stod ännu för 200 år sedan den runsten, som numera står rest vid stora landsvägen, 35 m NÖ om Åkerby prästgård.

Ett intressant runstensfynd gjordes den 4 maj 1950 på Kallerstads ägor, S:t Lars socken, Östergötland.

Stenen låg, med ristningsytan nedåt, i en åker 100 m Ö om Åbylund, 35 m SSÖ om gärdsvägen till Kallerstad, omkring 200 m SSÖ om Strömbron vid Nykvarn, där den sedan länge kända runsten står, som i Östergötlands runinskrifter har nummer 113. Att den nyfunna stenen icke blev sönderslagen, innan man upptäckte att det var fråga om en runsten, är godsägare L. O. Hanbergers förtjänst.

Platsen, där den hittills okända runstenen påträffades, är av allt att döma den ursprungliga. Här torde en viktig väg i östvästlig riktning ha gått över gårderna. Öster om runstenen, i hagmarken, finnas ännu spår av denna väg.

Stenen, som hade brustit i två delar, flyttades ur åkern och står för närvarande rest på gräsplanen utanför Östergötlands och Linköpings stads museum (fig. 7).

Grårod granit. Hela höjden 3,95 m; höjd över marken 2,98 m, största bredd 1,43 m. Ristningsytan är vittrad och knottrig. Ristningslinjerna äro grunda och jämförelsevis smala.

Inskrift:

. . . -iur- : auk : as-iurn : þiR : ristu : stin : þasi : eft-R : uikfast :

5 10 15 20 25 30 35 40

fapur : sin : es uas : tuþr : o : eklati : sun : helgu

45 50 55 60 65 70 75

»... björn och Åsbjörn de reste denna sten efter Vigfast, sin fader. Han var död i England, Helgas son.»

Till läsningen: Före runan 1, av vilken endast huvudstaven har bevarats, finnas numera inga säkert läsbara runor. I runan 5 finnes lågt en grund och något ojämn fördjupning, som möjligen är rester av en n-bistav. R. 11 har förlorat bistavarna. 17 i är ej stunget, ej heller 20 i och 26 i. 32 e är tydligt stunget med en djup, rund prick. Huvudstaven är krokig. Av runan 35 finnas ytterst svaga spår. Den har stått trångt på ett ojämnt parti. 36 R har förlorat övre delen. Runföljden 37—39 uik är grund. I 39 k finnes mellan huvudstav och bistav en fördjupning, som knappast gör intryck av att vara huggen. 52 e är tydligt stunget. Skiljetecken saknas efter 53 s. I 59 þ är bistaven nedtill skadad. I 61 o äro bistavarna grunda till vänster om huvudstaven. 62 e är stunget med en liten men djup prick. 63 k är ej stunget; fördjupningen mellan huvudstav och bistav är ej huggen. 72 e är stunget, likaså 74 g. Skiljetecken saknas efter 75 u.

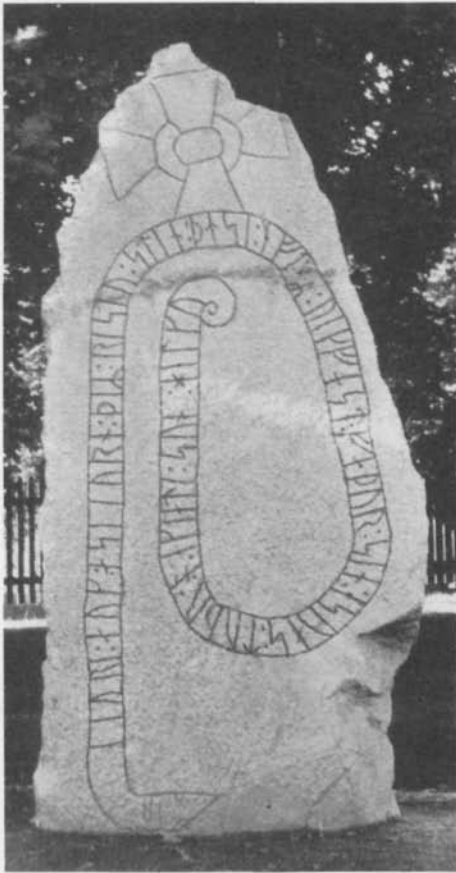

Fig. 7. Den nyfunna runstenen från Kallerstad, St. Lars socken, Östergötland. Birger Kallén foto. — The newly-discovered runestone from Kallerstad, St. Lars parish, Östergötland.

giften, att Vigfast »dog i England». Detta är det första fullt säkra exemplet på namnet *England* i de östgötska runinskrifterna.

Ristningen tillhör tiden omkring 1025.

Under konserveringsarbeten i Stegeborgs slottsruin gjordes nyligen ett överraskande fynd. I västra portens nordöstra hörn, i markytan, upptäcktes nämligen ett stycke av en runsten. Det satt inmurad med runorna vända utåt och har säkerligen en gång

Runföljden 1—5 utgör slutet av ett mansnamn. Att senare leden har varit **biurn** är säkert. Namnet kan ha varit *GæiR-biorn* e. d. Broderns namn, *Asbiorn*, är ganska vanligt i runinskrifterna, medan faderns namn, *Vigfastr* förefaller att eljest icke vara belagt i runinskrifterna. (*Vifastr* förekommer däremot flerstädes.) *Helga* har varit ett jämförelsevis sällsynt namn. Det förekommer emellertid på ytterligare två östgötska runstenar (Ög 84 Högby kyrka och Ög 148 Furingstads kyrka). Dessutom är namnet belagt på tre uppländska runstenar (U 89, U 793 samt L 235 Tensta kyrka) och två sörmländska (Sö 9 och 290).

Det intressantaste i inskriften är givetvis upp-

med avsikt placerats på denna förnämliga plats. Stenen sitter kvar som hörnsten. Blågrå granit med ljusröda inslag. Ristningsytans mått är 56 × 41 cm. Stenens tjocklek är 32 cm. Runorna äro djupa och tydliga. Inskrift:

- - : þasi : aftiR . -

»... (sten) denna efter ...»

Slutligen kan i detta sammanhang meddelas, att ett runstensfynd gjordes hösten 1949 i Vansö socken i Södermanland. Stenen låg, splittrad i elva bitar, på en liten kulle omkring 300 m SV om Lagnö by, i sluttningen mot Eldsundet. På den lilla kullen har ett, sedan länge försvunnet, mindre hus legat. Stenen har troligen legat som spiselhäll och är svårt vittrad.

För att förhindra att fragmenten skingrades och att de ytterligare skadades, ha de förts in till konserveringsanstalten vid Statens historiska museum. Stenen skall där i vinter hopsättas och lagas.

I motsats till den nyfunna östgötska stenen, som var rest efter en man som dog i västerled, talar den nyfunna sörmländska inskriften om en man, som »är död i österväg». En avbildning av stenen och en läsning av inskriften kommer att lämnas, när konserveringsarbetet är avslutat.

Denna runsten är den första som har påträffats i Vansö sn.

SUMMARY

Sven B. F. Jansson: Some recently discovered runestones.

Sven B. F. Jansson accounts for six runestones of which three are newly-discovered and the other three are hitherto only partly interpreted. The inscriptions of Jansson's interpretation read as follows:

1. Tensta Church, Uppland: »Torbjörn and Torsten and Styrbjörn had this stone erected after Torfast, their father. Öpir engraved.»
2. Åkerby Church, Uppland: »Odalfrid erected these stones after Styr, the father. God help their souls. Brand cut the runes.»
3. Åkerby Church, Uppland: »Björn and Torkel they erected all these memorials...».

4. Kallerstad, S:t Lars parish, Östergötland: » . . . björn and Åsbjörn they erected this stone after Vigfast, their father. He died in England. He was Helga's son »

5. A fragment of a runestone has been discovered in the ruins of Stegeborg Castle. It was placed as a corner-stone in the western entrance.

6. The newly-discovered runestone in the village of Lagnö, Vansö parish, Södermanland, tells about a man who »is dead on his way eastwards».